

**Відзив офіційного опонента
на дисертацію Яковлевої Олени Вячеславівни
на тему: «Багатомовність українського суспільства
як регулятивний фактор освіти і виховання
в системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду»,
представлену на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук
за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти**

Дисертація Олени Вячеславівни Яковлевої присвячена актуальній та глибокій філософській проблемі – мовній складовій модернізації вищої освіти, яка хоча і стала об'єктом багатьох наукових дисциплін, однак досі не отримала спеціального філософсько-освітнього осмислення. Дійсно, соціальна модернізація не просто охоплює собою мовну сферу, але саме завдяки опануванню іншим (іноземним) мовам суспільство отримує такі нові знання і зразки від інших суспільств, які щонайменше змушують замислитись над гаданою без альтернативності власних соціальних інститутів і соціальних практик, а нерідко й надають тренди для їхнього удосконалення. Таким чином, мовний аспект модернізації суттєвим чином пов'язаний з феноменом багатомовності, тобто свідомого прийняття ситуації співіснування різних мов як цілком нормальної і навіть суспільно корисної практики. У сучасній науковій літературі, однак, недостатньо суто філософських досліджень багатомовності як специфічного феномену, його культурних підвалин, соціетальних структур та процесів, через які конституюються відповідні мовні відносини. Ідея багатомовності, породжуючи не лише важливі теоретичні, але й складні практичні проблеми, в тому числі політичні, економічні та культурні, досі досліджена недостатньо. Найчастіше вона репрезентується не рефлексивно. В такому разі набуває актуальності запит на філософське осмислення феномену багатомовності, причому сфера освіти видається нам принципово важливою для практичного опанування багатомовністю, наскільки вона надається протягом тривалого часу інтенсивно і акцентовано.

Дисертантка звертає увагу на той факт, що нові перспективи проблеми модернізації вищої освіти і суспільства загалом відкривають перспективу неминучості опанування багатомовністю, в рамках якої мовний простір суспільства розглядається як свідомо конструйований суб'єктами та публічними дискурсами національний мовний простір – з урахуванням усіх багатоманітних умов глобалізації. Багатомовність акцентує роль мови не лише як інструменту, але і як цінності, яка визначає особливі норми у користуванні мовами, а також нові стандарти мовної ідентичності при формуванні та інституціоналізації соціального простору. Вже неможливо розколоти суспільство за ознакою мовної належності – наприклад, на російськомовних та україномовних – за умови, що переважна більшість членів суспільства майже рівною мірою володіє обома мовами. Наскільки нам здається, це одна з головних практичних цілей, шляхи досягнення яких прагне прояснити авторка своєю дисертацією. Вона зазначає, що існуючі в рамках стратегії багатомовності підходи можуть бути об'єднані в рамках національної системи освіти у національну модель багатомовності. Саме це і є завданням держави і до нього відкритий доступ також усім небайдужим особам як членам громадянського суспільства. І якщо для держави доступні інституційні та організаційні заходи реалізації такого завдання, то концептуально така можливість подана в рецензованій дисертації і при політичній єдності поглядів вона стане близькою реальністю. Евристичність такої позиції, яку авторка демонструє у своїй дисертації (її варто оцінити як вдалу) – це і є очікування нової реальності, до якої потрібно готуватися уже зараз.

Зазначена перспектива дозволяє концептуалізувати конструктивний вимір багатомовності у сфері вищої освіти України як такий, що має дискурсивну поліісторичну та соціокультурно контекстуалізовану природу. Багатомовність має спиратися на наявні вітчизняні традиції полімовності, однак вона все ж передусім має бути сконструйованою в численних дискурсах на основі розмаїтих соціокультурних змістів, якими багата

Україна і сьогодні. Багатомовність вищої освіти України постає при цьому не стільки як наявний факт, скільки як певний рух до багатомовності, який О.В. Яковлева аналізує як конструктивний процес освітнього, політичного і соціокультурного самовизначення вітчизняного суспільства (держави) як учасника становлення єдиного соціокультурного, гуманітарного простору Європи – на шляху включення України, у відносно недалекій перспективі, до Європейського Союзу. Таким чином багатомовність, на думку дисертантки, уможливорює перманентний смислоутворюючий дискурс не лише в локальному, а й в глобальному масштабах. Можна в усякому разі погодитись з тим, що в цьому дискурсі залежно від його характеру – є він в певний момент відкритим чи ж закритим, значною мірою визначається швидкість, конструювання вітчизняного мовного простору, як простору знаннево цінної багатомовності – чи не основного чинника конкурентоспроможності держави.

Слід зазначити, що наголос на дослідженні конструктивного виміру набуття багатомовності, змісту співвідношення українського та європейського соціокультурного контексту в освітньому вимірі, який здійснює і методологічно обґрунтовує дисертантка, не лише цілком корелюється зі стратегією діяльності української держави, але й конкретизує низку програмних документів, розроблених українським урядом за останні роки. Крім того, проблематика дисертації відповідає дослідницькому напряму, за яким працював відділ соціальних проблем вищої освіти та виховання студентської молоді Інституту вищої освіти НАПН України у 2012–2014 рр. «Вища освіта як фактор подолання ціннісного розколу в Україні», а нині – відділ якості вищої освіти Інституту вищої освіти НАПН України: тема «Світоглядні пріоритети гуманізації вищої освіти» (2015-2017 рр.).

Дисертантка доволі коректно визначає об'єктом свого дослідження мовну ситуацію в українському суспільстві та у системі вітчизняних вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду розвитку національного

мовного простору, і відповідно до мети своєї дисертаційної роботи (визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв'язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв'язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні) виокремлює її предмет як певний аспект цього об'єкту. Таким предметом постає феномен багатомовності українського суспільства у взаємозв'язку з розвитком вітчизняної системи вищої освіти. Для успішного досягнення мети в дисертації коректно сформульовані основні дослідницькі завдання, реалізація яких дозволили сформулювати обґрунтовані наукові положення, які вносять новизну у вітчизняну філософію освіти.

Передусім, слід звернути увагу на висунення авторкою на самому початку дисертаційної роботи дослідницької гіпотези, яку вона перевіряє і виявляє ступінь її підтвердження в усіх розділах рукопису. Це – розгляд багатомовності як принципової стратегії опанування об'єктивно сформованої ситуації полімовності українського суспільства та його системи вищої освіти. Причому така стратегія, як з'ясовує у подальшому дисертантка, є в своїй основі не просто відображенням наявної мовної ситуації, а передусім концептуальною і такою, що має програмний та методологічний характер. Таке програмно-методологічне спрямування проблеми багатомовності дисертантка пропонує розглядати у рамках національної моделі мовного простору, вибудовуючи її на матеріалі широкого концептуально-компаративного аналізу наявних у світі національних моделей мовного простору, що уможлиблює їй ввести в нове для вітчизняної філософії освіти витлумачення національної освітньої моделі як моделі організації мовного простору (с. 307, 361).

На початку свого дослідження, а саме у першому розділі дисертантка пропонує, на основі аналізу існуючих в соціальній філософії та філософії освіти ціннісно-світоглядних підходів до аналізу вітчизняного мовного простору (у працях В.Андрущенка, І.Бойченка, В.Кременя, М.Михальченка тощо), обґрунтувати власну філософсько-освітню концептуалізацію

проблеми багатомовності, в межах якої можна успішніше порівнювати, узагальнювати та виробляти нові знання в багатоаспектних лінгвістичних, історичних, соціологічних, політологічних, культурологічних дослідженнях. Така філософська позиція посилює наукову цінність роботи і визначає основні риси такої концептуалізації та виявлення меж тієї проблематики, яка вже фактично входить у її смислове поле.

Заслуговує на увагу здійснена у другому розділі спроба дисертантки осмислити особливості мовної ситуації та мовних практик українців у їхньому історичному розвитку. Дисертантка звертається до розгляду еволюції як самої мовної ситуації, так і її наукових досліджень в історії України у наявній філософській літературі. Авторка приходить до висновку про недостатність наявних досліджень фактичної полімовності українського мовного простору загалом та вищої освіти зокрема і висуває ідею – на підставі наявного світового досвіду розробити вітчизняну концепцію багатомовності вищої освіти. Варто звернути увагу на таке положення новизни, яке виражає сутність і результати втілення цього наміру дисертантки: «...запропоноване визначення сутності багатомовності як невід’ємної характеристики національного мовного простору доби глобалізації, для якої властиве поєднання антропологічного, соціального, комунікаційного, аксіологічного тощо вимірів, і яка критично залежить як від соціокультурного середовища конкретного суспільства, так і від політичної кон’юнктури та державної політики. Якщо раніше багатомовність була швидше одним із способів уникнення міжетнічних конфліктів всередині локальних суспільств, то нині і, особливо, у подальшій перспективі розробка і втілення інноваційних моделей забезпечення багатомовності постає як одна з головних умов випереджального розвитку окремих суспільств за умов глобалізації» (третє положення новизни). Як бачимо, тут явно простежується перехід до визначення стратегії багатомовності як складової стратегії перманентної модернізації українського суспільства. Внаслідок такого загального бачення виокремлюється і спеціальне завдання для системи вищої

освіти, яке сформульоване у іншому, восьмому положенні новизни: «багатомовності як чинника регуляції мовної ситуації і модернізації суспільства й держави. Потреби суспільної модернізації вимагають запровадження принципу багатомовності у функціонування мовного простору навіть традиційно моноетнічних суспільств, оскільки все більше зростає суспільна потреба у залученні іноземних фахівців у різні галузі економіки та державного управління, а відповідно й у сферу вищої освіти. Зокрема, виявлено взаємозалежність запровадження багатомовності у системі вищих навчальних закладів та у суспільстві в цілому».

У третьому розділі здійснено широкі компаративістські порівняння за умов організації полімовного національного освітнього простору. Здійснена авторська філософська концептуалізація політики багатомовності. Тут варто звернути увагу на такі сюжети, які мають характер наукової новизни. Передусім, цілком новим є сам поділ на «...стихійно-історичне упорядкування полімовного простору: асиметрична двомовність (Фінляндія), формальна двомовність (Ірландія), адміністративно детермінована трьохмовність (Бельгія), прагматична чотирьохмовність (Швейцарія); та програмно-політичне розв'язання завдання упорядкування мовного простору на засадах багатомовності: мультикультурна багатомовність (Канада), прагматична полімовність (Південно-Африканська республіка), «тримовна формула» (Індія), постколоніальна мовна конкуренція ідентичностей (Сінгапур)» (положення сьоме новизни). Крім того, заслуговує на увагу пропозиція авторки звернути особливу увагу на досвід запровадження тримовної формули в Індії, який дає приклад для організації мовного простору України на засадах багатомовності. Варто також сказати, що саме на матеріалі третього розділу сформульоване дванадцять положень новизни: «...систематизовано світовий досвід організації національного мовного простору на засадах багатомовності, а також наслідки відмови від впровадження багатомовності з тих чи інших міркувань переважно

політичного та ідеологічного характеру. Зроблено висновок: багатомовність – це один з основних шляхів модернізаційних реформ в Україні».

Характеризуючи наукову новизну четвертого розділу дисертації, варто наголосити на наступних досягненнях дисертантки. Слід підтримати позицію авторки щодо нового «розуміння традиційних для України практик українсько-російської та російсько-української двомовності (на майдані було порівно як україномовних так і російськомовних патріотів), подано оцінку цього явища з точки зору ролі у модернізації українського суспільства вітчизняної системи вищих навчальних закладів, передусім – виходячи з орієнтації на входження України в об'єднану Європу» (дев'яте положення новизни). Також варто погодитись з думкою авторки щодо пріоритетної «ролі багатомовності у наближенні України до повноцінної участі в європейському освітньому просторі. В цьому аспекті розглянуто філософсько-освітню орієнтацію системи вищої освіти як корегуючий фактор мовної ситуації в суспільстві, який сприяє, зокрема, включенню українських фахівців у міжнародний ринок праці» (тринадцяте положення новизни).

Попри безперечні здобутки дисертації вона викликає також деякі питання, які дають підстави для зауважень її автору.

По-перше, у межах розгляду освітніх завдань запровадження багатомовності варто було б більш докладно зупинитися також і на питанні ціннісних засад вітчизняної системи освіти та місці мовно-комунікативних інваріантів поміж інших цінностей та вартостей сучасної вищої освіти. На цій основі можна було би виявити спільні та відмінні ціннісні характеристик України та інших країн Європи, у порівнянні з спільними та відмінними цінностями вітчизняного мовного простору та мовного простору інших країн – у тому числі тих, які більш або менш відрізняються від України релігійно, політично, економічно тощо. У дисертації присутній компаративний аналіз політичних, економічних та інших аспектів функціонування мовного простору різних країн світу, однак не здійснено наскрізного ціннісного порівняння розвитку мовної ситуації у цих країнах.

По-друге, вибудовуючи концепцію багатомовності у вищій освіті, варто було би звернутися до загальної ситуації з багатомовністю в системі освіти в Україні. Варто було б проаналізувати, на яких етапах слід підключати вивчення конкретних мов – тоді було б виразніше окреслено завдання власне вищої освіти щодо закріплення, систематизації тощо багатомовності. Адже опанування багатомовністю починається набагато раніше, ніж абітурієнт стає студентом. Крім того, варто було б також, хоча би побіжно окреслити роль післядипломної освіти, освіти дорослих або ж неперервної освіти загалом у підтриманні та розвитку багатомовності громадян.

По-третє, нині відбувається лінгвітизація суспільного життя не лише у світі, а і в Україні. 2016 рік Указом Президента проголошено роком англійської мови. Це означає, що саме від знання громадянами англійської мови в значній мірі залежатиме і майбутнє України в умовах глобального розвитку, коли національний прогрес все більше визначається взаємодією зі світом. Вважаємо, що в дисертації такого рівня важливо поглибити аналіз ролі державної мови в системі полімовності, як чинника консолідації суспільства, незавершеності процесу формування національного мовно-культурного простору, стійкості його цінностей як основи до зовнішнього втручання (Указ Президента України «Про заходи щодо поліпшення національно-патріотичного виховання дітей та молоді»).

По-четверте, розглядаючи проблему багатомовності у розрізі освітньої політики, важко оминати увагою тему і методологію комунікативної філософії. Авторка також звертається до цієї філософської школи, однак переважно – побіжно. Так, вона згадує вже на с. 5, а згодом 12 дисертації комунікативні сюжети, увесь перший розділ присвячено аналізу комунікативної прагматики – від комунікативних систем (с. 30, 36, 47 і далі), комунікативної культури (с. 53) та комунікативних ситуацій (с. 23) і до комунікативних потреб (с. 59) та комунікативної компетенції (с. 20), однак спеціального розгляду комунікативна філософія як теорія та методологія

дослідження суспільних комунікацій не повністю «працює» в дисертації. У роботі згадано дві праці Юргена Габермаса, однак не згадані праці Карла-Отто Апеля, Анатолія Єрмоленка та інших представників комунікативної філософії. На нашу думку, залучення цієї філософської школи до методології розгляду проблеми багатомовності додало би їй наукової обґрунтованості.

В цілому ж дисертація Яковлевої Олени Вячеславівни є самостійним і завершеним науковим дослідженням, в якому отримано нові науково обґрунтовані результати, які в сукупності вирішують завдання щодо належного розкриття основної мети даної дисертації – визначення сутності, особливостей прояву та детермінаційних зв'язків багатомовності українського суспільства у її взаємозв'язку з процесами реформування національної системи вищої освіти в Україні. Такі результати отримано у результаті дослідження, яке є філософсько-освітнім за своєю методологією, понятійним апаратом та засобами доведення. Відповідно, дисертація має передусім значущість для розвитку філософського дослідження проблем багатомовності у вищій освіті, хоча її теоретичні здобутки, зокрема ідеї щодо запозичення елементів кращого світового досвіду у реалізації мовної політики можуть бути використані як методологічні настанови для низки гуманітарних та соціальних наук, зокрема – для наук політичних.

Основні результати дисертації, які містяться у чотирьох її розділах, достатньо повно представлені у 42 публікаціях, зокрема у двох виданнях одноосібної монографії, а також у 29 публікаціях статей, які здійснено у наукових фахових виданнях, у тому числі вітчизняних наукометричних та закордонних. До таких результатів слід віднести проблеми дослідження феномену багатомовності в Україні та інших країнах світу, у тому числі під кутом зору здійснення відповідної освітньої мовної політики. Зміст автореферату дисертаційної роботи є тотожним основним положенням її рукопису.

Дисертація Яковлевої Олени Вячеславівни «Багатомовність українського суспільства як регулятивний фактор освіти і виховання в

системі вищих навчальних закладів у контексті світового досвіду» відповідає пунктам п. 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, оформлена відповідно до сучасних вимог ДАК України, а отже її авторка заслуговує на присвоєння їй наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.10 – філософія освіти.

**Голова правління Товариства
«Знання» України,
доктор філософських наук,
професор**

Кушерець В.І.